

թարկել սոցիալ-դեմոկրատական շարժման յեղափոխական բնույթը՝

3. Անցքերը, ըստ երևոյթին, վկայում են, որ սոցիալ-դեմոկրատները սխալ գործեցին, բոյկոտ յայտարարելով առաջին Դումային, այդ պատճառով յիշեալ փորձը պէտք է որ նրան թելադրէր ներգործական մասնակցութիւն առաջիկայ ընտրութիւններում, անկախ—ամենուրեք, ուր այդ կարելի կը լինի, և այլ դէպքերում՝ բուրժուազական օպոզիցիայի հետ միասին»:

Բերելով այս քողուածքները ժենը կը ցանկանայինք որ այս կարծիքները դաստիարակող ազդեցութիւն ունենային մեր այն սոցիալ-դեմոկրատների վրայ, որոնք իրեն մտածողութեամբ ու տեմպերամենտով աւելի շուտ դաւադիր—յեղափոխականներ և անարխիստներ են, քան Մարքսի աշակերտներ:

S.

ՀԶՐՈՆԵՐԻ ԳՈՐԾԵՐԻՑ ՈՒ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՅ

I

Զինուորական թանգարաններում կարելի է երբեմն հանդիպել երկաթեայ ծանր ռազմագգեստով զարդարուած միջնադարեան առպետների մոնեկէնների, որոնց արտաքինն արդէն ներշնչում է դիտողին զարմանք և երկիւղ բռնացքային իրաւունքի դարեհրշմանի այն քարացած արձանի առջև: Որքան դժբախտ են եղել սրանց ժամանակակիցները, որ հենց այս սոսկալի բազպանի տակ դարեր տանջուել են միայն շնորհիւ այն հանգամանքի, որ անկարող են եղել բողոքելու գիշատիչ բարոնների ու սրանց մանկլաւիկների վոհմակների դէմ և թագրել են մինչև գերեզման իրենց արտաբուքները:

Բայց բաւական էր վերցնել նրանց վրայից այդ խրոխտ մետաղեայ զրահը, բաւական էր հասարակ որսորդ Վիլհելմ Տէլլի աներկիւղ կոչը յանուն ժողովրդական ազատութեան, որպէսզի

աւատրիական ինքնակալ ու հզօր առպետների ընտիր բանակը ջարդուէր գիւղացիների բրիչների, փոցխերի ու բահերի դիմաց:

Մեր ժամանակը նոյնպէս հարուստ է այդ տեսակ մոնեկէններով, սակայն սրանք կենդանի էակներ են զրահաւոր. ուսած մոսիւններով, մաուզէրներով ու նագաններով. լանջապանակի տեղ սրանք ծածկուած են գեղազարդ փամփշտակալներով ու նիզակի տեղ ափի մէջ ամուր սեղմուած շառաչող մըտքակն ու կնուտը: Ի՞նչ փոյթ, թէ այդ առպետների անուճը կնքուած կը լինի ռուս թէ «ազգային կողակ» անուճով. երկուսի դերը միանգամայն հոմանիշ է: Գիւղերը սարսափում են երկուսի ստուերից, և ամեն անգամ մի կերպ ազատուելով հարիւրակներից կամ ֆիդայիների խմբերից՝ շինականները շիշեր են փշրում, աղերսելով երկնքին հեռու պահել հայ գիւղերը այդ պատուհասից ու գուլումից: Զանգեզուրում հրէշ Շիրին հրամանատարի յետևից սարսափած գիւղացիները գտնուած էին «հրաժարիմք»ի սատանայէ, և այդ խմբերը պաշտպանուած էին հայոց աշխարհը ճիշտ նոյն մեթոդով, ինչպէս որ միջնադարում կայսերական ու պապական զօրքերը՝ հռովմէական սրբազան կայսերութիւնը:

Յիշում էք, ընթերցողը, շատ մօտ անցեալը, երբ մեռելային լուսթիւն էր տիրում մամուլի մէջ «ազգային կառավարութեան» հերոսների մասին և դաշնակցական թերթերը, թերթիկներն ու թուղցիկները ծունկ չոքած խունկ էին ծխում իրենց Մեկիքների, Շիրինների, Գէորգների և ուրիշների մշուշապատ դէմքերի առաջ, դիֆիրամբներ մոգոնում նրանց հասցէին և յայտարարում, որ նրանց սրբազան գործունէութիւնը նոյնքան պայծառ ու անարատ է, որքան և արեգակի լոյսը, որ ժողովուրդն երջանիկ զգալով իրեն դաշնակցութեան դրօշի և սրա բիգիմենտի տակ, ուրախութեամբ կնքում էի ւրանունը «դաշնակցական»: Յիշում էք Սուրբ Դաշնակցութեան մայրերին ու ըլորերին, երբ նրանք զգայուն ու արտասուալից հայեացքներով լսում էին ազգային փրկիչների դիւցազնութիւնները մեծ պզտիկ ու պրոֆեսիօնալ ճառախօսների բերնից և գուշում. «Միթէ կարելի է հայ լինել և ոչ դաշնակցակալմա»:

Սակայն հարեցողութեան օրերն անցան և հիացման հմայքը չքացաւ դաւառներում թափուած արեան ծովի մէջ: Մղձաւանջը խեղդում էր բոլորիս կուրծքը, բայց ամենից ուժեղ տիրապետում էր հասարակական կեանքի հրապարակին կազմ ու պատրաստ դաշնակցական ղինուորական բիւրօկրատ-

իան իւր զօրքով, դատարաններով, բանդերով, պատժական արշաւանքներով:

Եղկելի օրեր, երբ ամեն մի յեղափոխական տեսնում էր՝ թէ ինչպէս «յեղափոխութեան» վահանով քօղարկուած մի կուսակցութիւն ի մի ձուլելով իւր դրօշի տակ զժբախտ հայրենիքի բոլոր ազաւաններին¹, հետզհետէ իւրացնում էր աւագակային բնազդներ և խեղճում ամեն տեղ, ամեն վայրում ժողովրդական բողոքի ամենաթոյլ նշոյլն անգամ, երբ գիւղերում նրա ազնետներն անամօթաբար էկսպրոպրիացիայի էին ենթարկում ուրիշի շարժուն, երբեմն կենդանի գոյքը և իրենց մտրակների սոււրցով խլացնում՝ տառապողիների հառաչը, երբ նոյնիսկ կազմակերպուած ներկայացուցչական ժողովների յամառ ու խիստ պայքարը դաշնակցական բիւրօկրատիզմի և ղուլգուրկրատիզմի դէմ աղգային իշխանների ամենախիստ դիմագրութեան էր հանդիպում, երբ մի խօսքով՝ ստրկութեան շղթաներով կապկապուած ժողովուրդը, տեսնելով աղգային յեղափոխականների այդ էկսպերիմենտները, միանգամայն կորցնում էր յեղափոխուելու իւր ակոթական և ձգտում՝ իւր ցաւագին ու դժբախտ գլուխը խոնարհեցնել պետական, թէպէտև բիւրօկրատիական իշխանութեան առաջ:

Բայց ահա կամաց կամաց մամուլը սկսում է պատուել միին ու մոռալ իրականութեան քօղը. նետում են հրապարակ անվեհեր գրիչներ, որոնք բարձրացնում են դաշնակցական պոլիցիական կառավարութեան վարագոյրը և օդը թնդում է կեղծ, ողբերգակ ֆրէյլիցիների խլացուցիչ հայհոյախառն բացականչութիւններից:

Կատաղի ածականներ էին ժայթքում դաշնակցական հրաբուխները. «դուք դաւաճաններ էք, լրտեսներ, զրպարտիչներ, սրիկաներ, ստորներ, պրովակատորներ. դուք ստում էք, կեղծում կուրացած կուսակցական շահամուլութեամբ» և այլ չքեղազարդ գրական գոհարներ էին թափում սրանց գոգուած ու խոցոտուած գրիչների տակից: «Նայ ժողովրդի աշխատաւոր մասսաների՝ ամբողջ հայ ազգաբնակչութեան 90 0/0-ը հպարտ քայլում է դաշնակցութեան դրօշակի տակ, փառաքանում նրա հերոսների յիշատակը, ուրախանում նրանց անշահամուլութիւնից, ազնուութիւնից ու անձնուէր գործունէու-

¹) Պատիկ ու փամփրկ բուրժուայներին, հացի, կենսամթերքների ու դրամի վաշխառուներին, յեղափոխութեան ուրուականից փախչող կալուածատէրերին ու ֆէօդալներին, դէնք ու ռազմամթերք վաճառողներին և ընդունակ խուլիգաններին, զբաղելով դրանց գիշատիչ անյատակ ակործակը:

թիւնից. դաշնակցութեան կապը ժողովրդի կամքն է և ով կը համարձակուի հակառակ ընթանալ այդ կամքին, կը յայտարարուի դաւաճան և կը ստանայ համապատասխան պատիժ»։ Եւ դաշնակցական մամուլի բովանդակութիւնը կէս տարի առաջ։ Իսկ այսօր. վերցրէ՛ք, թերթեցէ՛ք «Յառաջ=Ալիք=Զանգ=Երկիր=Ժամանակի» համարները, տեսէ՛ք, ինչ խոստովանանքներ են հետզհետէ սպրտում նրանց էջերում, ինչպէս դաշնակցութեան գրական մոլորակները ստիպուած լինելով հշտուել անհերքելի փաստերի հետ, փնտռում են հետզհետէ մեղմացուցիչ դէպք յանցանաց, արդարանալու երկաթեայ օղակներով նրան սեղմող օպպոզիցիոն մամուլի ներկայացուցիչների առաջ։ Գաւառական քաղաքներում կրկին անգամ կենդանանում է պայքարը, և ամեն կողմից, ամեն անկիւնից հնչում են բողոքներ ու ձայներ, թէ բաւական է որքան բռնութիւններ են կատարուել. ժամանակ է յանձնել ինքնապաշտպանութեան գործն իրեն ժողովրդին։

Ի հարկէ, մի խաւար բիւրօկրատիական կազմակերպութիւն հազիւ թէ կարողանար դիմանալ գիտակից տարրերի այս զօրեղ արշաւանքին. պէտք էր այս կամ այն կերպ բաւարութիւն տալ ժողովրդի խիստ դժգոհութեան. պէտք էր նրան «ազատութիւն» շնորհել։ Եւ ահա դաշնակցութեան մամուլը փոխում է իւր նէյնիմները ու հայ ժողովրդի գնդակի ու մտրակի սուլուցին սովորած ականջը սկսում են շօյել անոյշ մեղեդիներ։ Երանի՛ք եղ, տառապեալ ժողովուրդ. քեզ կամենում են նուիրել սահմանադրութիւն. այսուհետեւ ազատ կը զգաս քեզ և ինքդ կը կառավարես ըո գործը...

Բայց այստեղ էլ, ինչպէս յատուկ է միայն ուժի ու բողոքի առաջ խոնարհող խորամանկ բիւրօկրատներին, դաշնակցական մամուլի շէֆերը հնչեցնում են փողերը, թէ իրենց խիստ պատասխանատու ու սրբազան դերը կատարած են համարում այս արիւնոտ շրջանում, պաշտպանելով անգէն ու անպատրաստ ժողովրդին վերջնական կորստեան ճանկերից, թրքի խէնչալից ու գնդակից, իսկ այժմ, ինչպէս վայել է մի յեղափոխական կուսակցութեան՝ որոշել են յօժարակամ յանձնել ինքնապաշտպանութիւնը ժողովրդին։

Կեղծող փարիսեցիներ։

II

Անցնենք Շուշու իրականութեան։ Այստեղ էլ «Ապառաժ»-ը որոշեց յանձնել ինքնապաշտպանութիւնը ժողովրդին։ Այ-

ստեղ էլ թաղային ժողովներում, որոնք հասարակ մասնիկներ են դաշնակցական բիւրօկրատիայի ահագին մեքենայի մէջ ու զուրկ ինքնորոշման ամեն մի նշոյլից, պրոֆեսիօնալ ճառասոսններն ու ջատագովները սիրազեղուն ոճով ու քաղցրալի ժպիտներով դրուատեցին դաշնակցութեան ազնիւ ցանկութիւնը և առաջարկեցին ամեն մի թաղի հեղ հօտին ընտրել 15 հոգի քաղաքացիներ, որոնց ընդհանուր ցուցակից կրկին անգամ պիտի զտուէր ժողովրդական ընտրութիւններով մի գործադիր մարմին բաղկացած 15 հոգուց:

Հինգ թաղերում էլ հնչում էին գեղեցիկ խոստումներ. գործադիր մարմնի ընտրութիւնները, ասում էին, կայանալու է քառանգամ սիստեմով. դաշնակցութիւնը կը յանձնի նրան իր հաշիւներն ու վերջին նրաժեշտը կը տայ ինքնապաշտպանութեան գործին:

Շուտով ժողովուրդը կը լինի իր գլխի տէրը, իր կեանք ու գոյքի պաշտպանը և այլն *): Այնուհետեւ քաղաքում սկըսում են պտտեցնել համարներով նշանակած թերթիկներ, որոնց վրայ տպած էին թաղային ժողովներում ընտրած 49 թեկնածուի անունները: Քաղաքացիները պարտաւոր էին խաչերով նշանակել ցանկացած 15 հոգուն: Ընդհանուր քուէարկութեան արդիւնքը ցոյց կը տար երջանիկ խորհրդի կազմը:

Իր ժառանգիկ ընթերցողներն երևի ծանօթացած կը լինեն զանազան թղթակցութիւններից այդ «աչքակապուկային» ընտրութիւնների հետ: Թէ ի՞նչ ապօրինութիւններ են կատարուել դաշնակցութեան ծրագրով կատարուած այդ «խնամակալութեամբ» և աշառու ընտրութիւնների շուրջը, մեզ համար միանգամայն անհետաքրքիր են: Փաստն այն է, որ ընտրութիւնները վերջացել են, և սլարդուած է քուէարկութեան հետևանքը:

Սակայն նոր խորհրդի Ա. նիստում տարաձայնութիւններ են առաջանում դաշնակցութեան տեղական ականաւոր գործիչ

*) Այս թաղային ժողովներով վերջացաւ դաշնակցութեան նախընտրական ազիտացիան: Ի դէպս պէտք է ասել, որ ինքնապաշտպանութեան և այլ խնդիրների մասին ազիտացիա մղելու հնարաւորութիւն չունին միւս կուսակցութիւնները, ոչ այնքան շնորհիւ պատերազմական դրութեան, որքան դաշնակցութեան զարգացած շարժումին, որ աշայուրջ հրահրում է իր խնամքին յանձնած հեղ հօտի ամեն մի շարժումը: Թաղային պաշտօնական ժողովներում էլ միանգամայն անկարելի է ազատ քննադատել «տիրապետների» ռազմական տակտիկայի շնորհիւ: Մտքի ազատ մրցման ճանապարհը կտրոււմ է այսպիսով մեր նուաճուած իրականութեան մէջ անանցանելի ամբարտակներով:

Վ-ի հրաժարականի պատճառով: Նրա օրինակին ցանկութիւն են յայտնում հետեւել նաև մի քանի անդամներ: Դրութիւնը լրջանում է, և 15-ի խորհուրդը որոշում է գումարել առանձին հրաւիրաթղթով աչքի ընկնող քաղաքացիներին խորհրդակցութեան: Դեկտ.-ի 26-ին տեղի է ունեցած խառը ժողովին ներկայ էին մօտ 60 հոգի, խորհրդով և դաշնակցութեան ներկայացուցիչներով հանդերձ. այստեղ, ժողովում, տեղի են ունենում դաշնակցութեան զօրավարի հռչակաւոր խոստովանութիւնները, որոնց վրայ կէտ առ կէտ այժմ կենդրոնացնենք մեր ուշադրութիւնը:

III

Զօրավարը յայտարարում է, որ այս ընտրութիւններն երկու սեռերի հաւասար մասնակցութեամբ քառանդամ սիստեմի դորժադրութեան միակ և առաջին օրինակն է Ռուսաստանի պատմութեան մէջ և որ այդ անդուգական գործը կատարուեց, ի պատիւ յեղափոխական դաշնակցութեան, վերջինիս ղեկավարութեան տակ: Դաշնակցութիւնն ուրեմն դիմել է այն հանապարհին, որին սովորաբար ձգտում են դիմելու բոլոր միւս յեղափոխական կուսակցութիւնները, ապա ուրեմն նրա կատարած դերը միանգամայն յեղափոխական է: Քննենք մի առ մի: Իրան այդ ընտրութիւնները քառանդամ սիստեմով են կատարուած, թէ սա մի սիրուն, ճշման Ֆրազաբանութիւն էր ժողովրդի առջև յեղափոխական փետուրներով ներկայանալու:

Ինչպէս յայտնի է, քառանդամ սիստեմ ասելով հասկանում ենք ընտրողական ձևի չորս անբաժան ֆունկցիաներ՝ ուղղակի, գաղտնի, ընդհանուր և հաւասար քուէարկութիւն:

ա. Ընտրութիւններն ուղակի չեն կարող համարուել, քանի որ թեկնածուների ցուցակը կազմուել է թաղային ժողովներում և ապա այդ թեկնածուների սահմանափակ ցուցակով ժողովուրդը ստիպուած էր առաջնորդուել ընտրութիւնների ժամանակ: Նոյն իսկ թեկնածուների մի մասին քուէարկութեան են ենթարկել առանց նրանց համաձայնութիւնն առնելու: Մինչդեռ քառանդամ սիստեմը պահանջում է, որ ցանկացողներն ամիջապէս դնեն իրենց թեկնածութիւնը, իսկ այնուհետև ժողովուրդն ազատ է ընտրելու նրանց միջից իր ցանկացածներին:

բ. Ընտրութիւնները գաղտնի չեն եղել, այլ պարզ, որովհետև ընտրողական թերթիկների ծայրին կային համար-

որոնցով հեշտ կարելի է իմանալ, թէ ով, ում է ձայն տուել:

դ. Ընտրութիւններն ընդհանուր չեն եղել, որովհետեւ ցրուած թերթիկներէ քանակն եղել է մօտ 300 (ինչպէս յայտնեցին ժողովում), մինչդեռ 20 տարեկան հասակից սկսած Շուշում երկու սեւից կարելի է հաշուել մօտ 5000 հոգի: Ես յետեւում եմ հետեւեալ թուերի վրայ՝ 1887 թ.-ի ստատիստական տեղեկութիւններէ մէջ Շուշում հայ աղգարնակութեան թիւը հասնում էր 15,160 հոգու (3712 տղամ. 6448 կին): Դժբաղդաբար ձեռքիս տակ չունիմ 1897 թ.-ի ընդհանուր վիճակագրական տեղեկութիւնները, որպէսզի կարելի լինէր աւելի մօտ անցեալից վերցնել այն թուերը:

Ամենայն հաւանականութեամբ աղգարնակութեան քանակը անմիջապէս մինչև կոտորածները շատ չնչին փոփոխութիւնների է ենթարկուել, ուրեմն ընդունում ենք բնակիչների թիւը կոյոր թուով 15000: Կոտորածներից յետոյ սկսեց զօրեղ գաղթականութիւն քաղաքից դուրս և գիւղերից քաղաք: Maximum կարող է գաղթականութեան դիմած լինել արգարնակութեան $\frac{1}{3}$ մասը:

Ուրեմն Շուշում մօտաւորապէս ապրում են այժմ 10,000 հայ: Տեսնենք դաշնակցութեան ղեկավարով քանի տոկոսն ընդունակ կը լինէր ընտրութիւններին մասնակցելու:

Դիմենք ստատիստիկային: Քսան տարեկանից ցած հասակ ունեցողները կազմում են Բուլղարիայում 50,70/0, Անգլիայում 45,20/0, Գերմանիայում 44,90/0, Ժապոնիայում 43,20/0, իսկ Ֆրանսիայում ամենաքիչ տոկոսը՝ 34,70/0: (Custav Schmoller, Grundriss d. allg. Volkswirtschaftsl. 1901, հատոր I երես 160): Բուլղարիան առաջին տեղն է բռնում, Ֆրանսիան վերջին: Դիցուք Շուշին էլ հաւասար է Բուլղարիային իր երեսներին առատ քանակութեամբ: Ապա ուրեմն Շուշում ընտրութիւններին պիտի մասնակցէր առնուադն 50/0-ը՝ 20 տարեկան հասակից վեր հաշուած, այսինքն մօտաւորապէս 5000 մարդ. մինչդեռ թերթիկները բաժանուած էին 3000-մէջ, կը նշանակէ ընտրութիւններն անկարելի է հաւասար համարել, քանի որ քաղաքացիների մօտ 40/0-ը, հաւանականօրէն և աւելի, զրկուել է ձայնատուութեան իրաւունքից, Իբրև անհատ, ես գիտեմ զէպքեր, որ մի քանի բնակիչներ ընտրողական թերթիկներ չեն ստացել:

դ. Ինքն ըստինքեան հասկանալի է, որ այդ ոչ ընդհանուր ընտրութիւնները չեն կարող համարուել և հաւասար, անի որ քաղաքացիների մի մասը զրկուած էր քուէ տալու հնարաւո-

բուժիչներից, մինչդեռ միև մասը վայելում է այդ իրաւունքը, իսկ կանայք միանգամայն ղրկուած էին ընտրուելու իրաւունքից:

Աւելորդ էր լինի այստեղ մի քանի երկրորդական մանրամասնութիւններ ևս յիշել «Ապառաժեան» ուրոյն քառանդաւ սխտեմի մասին: Բերթիկների վրայ չէր յիշուած 15 հոգու ընտրութեան նպատակը. այդ ծանր հոգաի խնամատարութիւնը թողնուած էր թերթատարներին: Այս հանգամանքն էլ նամանաւանդ կարեւոր է այն տեսակէտից, որ թաղային ժողովներում ընդհանուր առմամբ հազիւ եղած լինեն 300—400 հոգի. պարզ է, որ միւսներին անհրաժեշտ էր ծանօթացնել ընտրութիւնների նպատակի հետ: Զարմանալի չէ ուրեմն, որ այսօր ժողովագիր մի խոշոր առկուր միանգամայն մթութեան մէջ է խորխափում, գործադիր մարմնի կատարելիք դերի մասին:

Չափազանց տարօրինակ էր նաև քուէներ հաւաքելու չլսուած ձևը. որոշ ժամանակին թղթատարներն սկսում են կըրկին պտտել քաղաքը և յետ ստանալ թերթիկները «ծրարներում» (սա գաղտնի քուէարկութիւն է! Sic!): Ով կարող էր երաշխաւորել, որ նրանք չէին փոփոխի այդ ծրարներն իրենց ցանկացած մարդկանց քուէներով: Ո՞րտեղ և ո՞ր ժամանակ էք լսել, ընթերցող, ընտրութիւնների այս այլասեռուած եղանակի մասին:*)

Կարծում եմ, «հաւաքողական» ընտրութիւնները չպէտք է խանգարէին «Ապառաժ»-ին յետ ստանալու այդ ձևով 3000 թերթիկները. սակայն հաւաքուած էր միայն 2284 հատ. պատճառն անհասկանալի:

Եւ սա կոչւում է քաւանդաւ սխտեմ! Ողորմելի ընտրութիւններ, որոնց ստեղծագործութեան համար դաշնակցութեան գաւառական տաղանդները մօտ երեք ամիս է հալ ու մաշ են լինում «Ապառաժ»-ի ալքիմիական լաբորատորիայում և որոնցից կարելի է հանել միայն մի պարզ տրամաբանական եզրակացութիւն, որ դաշնակցութիւնը գործի (և ոչ խօսքի!) մէջ նոյնքան տիպիկական ուրոյն հասկացողութիւն ունի քառանդաւ սխտեմի, ռքան և ազրարային, կուլտուրտրեգերական և այլ խնդիրների մասին, այսինքն՝ ամեն ինչի վրայ ղրօշմում է հայկական տիրացուական-բարբարոս բիւրօկրատիզմի կնիքը:

*) Ամեն գաղափար, սկզբունք այլասեռել, խեղաթիւրել, կարրիկատուրային դարձնելով «հայացնել»—դա դաշնակցական ինքնուրոյն սխտեմն է. այս պէս նրանք սքրագրումն և փիլիսոփայութիւնը, և սօցիալիզմը և դէմօկրատիզմը, և մտքի ազատութիւնը, և կուլտուրան, և քառանդաւ ընտրութիւնը և այլն: Ամեն բան գլխիվայր, կեղծ, այլանպակ, իմաստակօրէն...

IV

Դաշնակցութեան ներկայացուցիչը պարզեց ժողովի առջև 15-ի խորհրդի նպատակը. այս խորհուրդը ինքնապաշտպանութեան գործադիր մարմինն է և ունի կատարելու հետեւեալ դերք. նախ՝ ստանձնելու դաշնակցութիւնից ինքնապաշտպանութեան հաշիւը, երկրորդ՝ վարելու իր պատասխանատուութեամբ ինքնապաշտպանութիւնը, երրորդ՝ կազմակերպելու «օրէնսդիր մարմին» ընտրութիւնները: Քաղաքացիներն առաջին երկու կէտերի մասին դեռ մինչև ընտրութիւնները գաղափար ունէին, բայց այժմ ընտրութիւններից յետոյ, դաշնակցութեան թելադրութեամբ 15-ի խորհրդին տրուած է մի նոր, անծանօթ լիազօրութիւն, այն է ձեռնարկել ներկայացուցչական ժողովի ընտրութիւններին:

Սկզբունքային տեսակէտից դաշնակցութեան այս մանէօվը միանգամայն անհասկանալի է. «քառանդամ սիստեմով» ընտրւում է ինքնապաշտպանութեան վարչութիւն, որը պէտք է լիազօրութեամբ և իր պատասխանատուութեամբ վարի «գործը», նշանակւում է՝ պիտի կազմի բիւլժէ, հարկահանութեան սիստեմ, միլիցիա և այլն: Եւ յանկարծակի այդ նոյն վարչութեան նախաձեռնութեամբ կազմակերպւում են օրէնսդիր մարմին կամ ներկայացուցչական ժողովի ընտրութիւնները: Խոչ ֆունկցիաներ ունի վարելու ներկայացուցչական ժողովը: Եթէ վերջինս իրաւ ժողովրդի ներկայացուցչութիւն լինի, ապա ուրեմն գործեր ստանձնելու և տնօրինելու միակ գերիշխանութիւնը վերապահւում է նրան, ինչպէս արեւ է այդ Շուշու ներկայացուցչական ժողովը անցեալ տարի: Իբր ժողովրդական փոքրիկ սէյմ, նա լիազօր իրաւունք ունի իր մեծաժառանգութեան միջից ընտրել ինքնապաշտպանութեան «գործադիր մարմինն» ու այլ մարմիններ և սահմանել սրանց համար օրէնքներ ու կանոններ, կազմել բիւլժէ, հարկահանութեան սիստեմ և այլն: Ժողովուրդն ընտրում է պարլամենտը, իսկ վերջինս վարչութիւնը. միթէ այս ծածմուռած ճշմարտութիւնը մինչև օրս պարզ չէ՞ դաշնակցական շէֆերի համար: Յոյց տուէք մի պարլամենտարական երկիր, որտեղ «քառանդամ սիստեմով» նախ կառավարութիւնն են ընտրում և ապա պարլամենտը, և ես կը լռեմ: Պատմութիւնը դիտէ միայն մի հզակի օրինակ, այն է Նապոլէօն 11-ի ընտրութիւնները 6,000,000 ձայնով, եթէ դաշնակցութիւնը ներկայ դէպքում

տրամադրութիւն ունի լողալ ըոնապարտիզմի ջրերում, դա
այլ խնդիր է:

Սակայն ի նկատի ունենալով մի այլ հանգամանք, ժողո-
վըն եկաւ հետեւեալ եզրակացութեան. քանի որ ինքնապաշտ-
պանութեան հաշիւները դաշնակցութիւնից կարող է օրինա-
ւոր ճանապարհով ստանալ միայն ժողովրդի իսկական ներկա-
յացուցչութիւնը, քանի որ ինքնապաշտպանութեան գործում
միակ գերիշխողն ու պատասխանատուն կարող է լինել էլի ներ-
կայացուցչութիւնը, անհրաժեշտ է սահմանափակել 15-ի խոր-
հրդի լիազօրութիւնները տալ նրան միայն իրաւունք ձեռնար-
կելու ներկայացուցչական III ժողովի ընտրութիւններին: Իսկ
մինչև այն թողնել դաշնակցութեան՝ ինքնապաշտպանութեան
հոգար: Դաշնակցական ներկայացուցիչները տրամաբանօրէն
ոչ մի առարկութիւն չկարողացան լոյս աշխարհ հանել, այլ
միայն խոստացան դնել խնդիրը «Ապառաժի» առաջ:

Դեկտեմբերի 27-ին Ապառաժը հրապարակ հանեց իր
վճիռը: Նոյն օրը Թաղային ժողովներում պաշտօնապէս յայ-
տարարուեց, որ Ապառաժը վերջնականապէս որոշել է 15-ի
խորհրդին յանձնելու ինքնապաշտպանութեան հաշիւներն ու
գործը և տրամադրութիւն չունի սպասել ներկայացուցչական
ժողովի բացման: Սակայն ի՞նչ պատճառաբանութեամբ. միթէ
այդ կուսակցութիւնը, որ միահեծանօրէն վարել է գործը ա-
ւելի քան երկու տարի, այլևս այնքան անզօր է, որ շնորք չու-
նի սպասել մի օր անգամ. կամ գուցէ գործն այնքան քաջա-
խել ու ջուր է ծծել, որ Ապառաժը ստիպուած է փութկո-
տութեամբ փաթաթել գործը տարբեր ու հետեւողէն տար-
բերեց բաղկացած մի ընտրովի կառավարութեան վզին, հե-
ռացնելով անվտանգ իրանից ամբողջ գործի պատասխանա-
տութիւնը: Այնուամենայնիւ դաշնակցութիւնը չկամեցաւ
օլիմպիական բարձրութիւնից պատճառաբանել իր կատարած
քայլերը, այլ նազանքով շռայլեց հանդիսականների առջև
ինքնապաշտպանութիւնը ժողովրդին յանձնելու անկեղծ փա-
փազին նուիրած ապօրոգիայով և դիմեց իր աւանդական
սովորական տրամաբանութեան. «վտանգը մօտ է, թող կազ-
մալուծուած ժողովուրդը շուտափոյթ սթափուի, կազմակերպ-
ուի իր ուժերն ու իր գլխի ճարը տեսնի»:

Կրկին հայ-թուրքական կոտորածների խրտուիլակներն
են, որ պիտի վախեցնեն ժողովրդին, այլ ոչ համոզեցուցիչ
փաստեր ու պատճառներ: Սակայն վերին եկեղեցու Նահա-
տակի Թաղերի «անդիտակից» ժողովուրդը միանալով մաս-
նաւոր խորհրդակցական ժողովի որոշման, պահանջեց սահմա-

նափակել նորընտիր գործադիր մարմնի ֆունկցիաները լուկ ներկ. ժողովի ընտրութիւններով: Կը յամառի՝ արդեօք դաշնակցութիւնն իր նտխկին որոշման վրայ. այդ դէպքում ժողովրդի բոլոր խաւերի գօրհդ պայքարը դաշնակցութեան դէմ անխուսափելի է: *)

V

Վերջը կարևոր է կանգ առնել մի քանի ակամայ խոստովանութիւնների վրայ, որ արեցին դաշնակցութեան ներկայացուցիչները. նրանք միաբերան պնդում էին ընտրութիւնների վաւերացման վրայ, առարկելով, որ ժողովուրդը դեռ անգիտակից է, անհասուն՝ և որ աւելի լաւ ձևի ընտրութիւնների հաղիւ թէ կարելի լինէր ձեռնարկել նրա մէջ: Ժողովուրդը տգէտ է, անհասուն: Ինչո՞ւ. որովհետեւ Լ. Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը միացած տիրապետող վաշխառածու ու բէգական դասակարգերի հետ կռուել է նոյն ժողովրդի ազատագրական ձգտումների դէմ և խեղդել ամեն անգամ, երբ նա կամեցել է իր գլխի տէրը լինել, նրա արդար բողոքը, նրա ինքնաորոշման տենչը. (բաւական է յիշել Շուշու ներկայացուցչական ժողովները). որովհետեւ նա զօրավարի բերանով խոստովանեց, որ յեղափոխական պրոպագանդա մղելու ժամանակ չի ունեցել, այլ ստիպել է ժողովրդին դնել՝ փափուշտ, հրացան և գնալ դիրքերը, թշնամուն դիմաւորելու: Որովհետեւ սարսափած գիւղական ազգաբնակչութիւնը տնքում էր իր ծոցում տաքացրած ազգային օպրիշնիկների ու զափթիկների բաշխուղովային արարողութիւնների տակ. որովհետեւ ամբողջ գիւղեր անպատիժ քայքայւում էին ամեն տեսակ օրինաւոր ու ապօրինի տուրքերից ու աւաւրից. որովհետեւ աշխատաւոր մասսաներին չթողին վերջը ոչինչ, բացի կեղտոտ լաթերից, ցնցոտիներից ու դատարկուած դարադամներից. որովհետեւ դաշնակցութեան դաժան դատարաններում, ինկվիզիցիաներում, լոնցնում էին ամեն մի արդար բողոք, մեռցնում՝ ամէն մի ինքնուրոյնութիւն, որովհետեւ «դաշնակցական» գիւղերում միւս կուսակցութիւններին արգելուած իր մուտքը, դաշնակցական ամբոխին «խելքից չհանելու, չմոլորեցնելու» նպատակով, որովհետեւ ժողովրդի աչքի առաջ են կատարուել

*) Դաշնակցական շէֆերից մէկը Վերին Թաղի ժողովում արտասանեց հետեւեալ հռչակաւոր տենդենցը. «Լաւ, համարեցէք այս ընտրութիւններն օրինաւոր և դաշնակցութեան վերջին բռնութիւնն: Վերջին... Լաւատանք արդեօք»:

Խնձորեսկի ու Ապարանի արիւնոտ դէպքերը. ինչո՞ւ այսօր այս բոլորը մոռացութեան են տալիս դաշնակցութեան» ժողովրդասէր» ներկայացուցիչները և ուրանում՝ պատմութեան հասարակ այն դասը, թէ միայն աղատութեան և ոչ բռնութեան ծոցում է դարգանում ժողովրդի դիտակցութիւնը:

Ինչո՞ւ դաշնակցութեան քարոզած մոդերն դադափարները ժողովրդի գերիշխանութեան մասին երկու տարի գանակոծւում էր, հարստահարւում՝ դաշնակցութեան թէ իդէօլոգիական և թէ ֆիզիքական արսնալուծ... և այս բոլորից յետոյ... «ժողովուրդն անգիտակից է», ճիշտ նոյն առարկութիւնը, ինչ որ անում են իւնկերներն ու հարբող սպաներն իրանց մեղքերի հետքերը ոչնչացնելու համար:

«Ժողովուրդը ձեզանից գանգատւոր է», ասենք հէնց մի դառամալ ծերունու ընթանով, որ մասնակցում էր ժողովին: «Դուք ճիշտ է, պաշտպանել էք ժողովուրդը թուրքերի դէմ, բայց անցել էք ձեր իրաւունքի սահմանները. դաշնակցութիւնը բռնութիւններ է կատարել և՛ քաղաքում, և՛ գիւղերում: Ժողովուրդը վախճնում է պատմել դրանց մասին, բանալ իր սիրտը. պէտք է պատուել այն «փարդան» որ բաժանում է ձեզ և ժողովուրդին». և այն ժամանակ միայն մենք կը ծանօթանանք անգիտակից» ու «անհասուն» ժողովրդի մարտիրոսագիտի հետ, երբ կը յայտարարուի դաշնակցութեան կողմից անձի, խօսքի խղճի ու մտքի ազատութիւնը, երբ մեր առաջ «դաշնակցական» գիւղերը չեն կազմի մի terra incognita, որի սահմանները թե՛ ակոխելու իրաւունքը վայելում են միմիայն ընտիր ու արտօնալ շէյխերը:

«Այսուհետեւ էլ չեն լինի բռնութիւններ, այսուհետեւ էլ չեն լինի պոլիցիական ճնշումներ, թո՛ղ ժողովուրդը կազմակերպուի, գործի, որպէսզի կարողանայ ապագայում, եթէ դրացիներն անմիտ տեղը խախտեն խաղաղութիւնը, պաշտպանել իր կեանքը և չկոտորուել: Հակառակ դէպքում ձեզ կը կոտորեն ոչխարների պէս» — դաշնակցութեան հին հերոսի շրթունքներից թռած այս անկեղծ խոստովանութիւնը պէտք է լսէին բիւրօյականները, որպէսզի վերջնականապէս համոզուէին, որ «բռնութիւններն ու պոլիցիական ճնշումները» կազմել են մինչև օրս դաշնակցութեան արտօնութիւնը, նրա սիստեմը, բեժիմը, էութիւնը, իսկ Ֆրէյլինեան գրական շուկան հեղեղող փաստաբանութիւնները մտաւոր ու բարոյական սնանկութեան նշաններ են և ոչ թէ դէպի «աշխատավոր մասսաները» տաժած եթերային գթասրտութեան և գուրգուրանքի արտայայտութիւն:

Բաւական է, որքան մաշկեցիք խեղճ ու դժբախտ պատա-

ներերի ուղեղը ձեր յեղափոխական ֆոկլոսնիկութեամբ ու ֆիզլեարութեամբ, բաւական է, որքան խաբեցիք ժողովրդին և ճզմեցիք ձեր երկաթեայ բռունցքի մէջ նրա ազատութիւնը: Բաւական է որքան դեմօկրատիան կեղծեցիք դեմադոգիայով: Մի կողմ թողէք կեղծ ու պատիր ուրոյն «քառանդամ սիստեմները», քողարկուած ժողովրդատելութիւնը, ղուղուրտըզեքրութիւնը, ճնշումները, մտրակը. ժողովրդի ստրկութեան շղթաների շոինդը ձեզ քուն չպէտք է տայ, իսկ դուք... ինքնապաշտպանութեան ժողովրդականացման դիմակի տակ կրկին անգամ սարքում էք նորանոր դաւեր ու ափերներ...

Տուէք ժողովրդին իսկական ազատութիւն և ոչ թէ բիւրոկրատիական մամուլի տակից հանած թղթէ սահմանադրութիւններ ու քառանդամ սիստեմներ, առանց որ և է բովանդակութեան: Հակառակ դէպքում մօտ է ժամը, երբ ձեր գիշալգօսների վրայից կը բարձրն հռովմէական տոգան և կը մերկանան վերջապէս ձեր մտաւոր—բարոյական այլանդակութիւնները:

Շուշի 1906²⁰/XII

Մ. Ղ.

Յ. Գ. Ստեփան լինչ կարող է անել մի դժբաղդ զօրավար իր անկեղծութեամբ, երբ նրան շրջապատող խորհրդականներն այլ տեսակ են ըմբռնում «ազատութիւնը»: Չանցաւ մի օր. դեկտեմբերի 28-ին դաշնակցական «ամբոխը» կատարեց իր առաջին դերիւտը շնորհած ազատութեան գրկում: Թաղային ժողովում ներկայ էր և «Մշակ»-ի թղթակից «Ոսկու Ձօնը», որին վիճակուեց բռունցքների տակ ստորագրել իր մի յօդուածի հերքումը, որ լոյս էր տեսել «Մշակ»-ի 282-րդ համարում, ներկայ ընտրութիւնների մասին:

Դժուար է նկարագրել նրա անելանելի դրութիւնը յեղափոխական դաշնակցութեան տրիրունալի առջև. մինչդեռ զայրացած «հրեշտակները» ռմբակոծում էին նրան սպառնալիքներով, գլխաւոր շէֆը քաշուած մի անկիւն՝ խմբագրում էր թոռն ընկած որսի մասին դատաւիճիւր:

«Սահմանադրութեան» յայտարարման օրից մամուլի ազատութեան ասպարիզում սա առաջին քայլն է, որով քայլում է դաւառական դաշնակցութիւնն իր աշխարհայեցողութեամբ: Ի՞նչ անցեալ տարի երկու ուրիշ թղթակիցներ ճաշակեցին ծեծը. որոնցից մէկը պաշտօնապէս բռնութեան ինթարկուեց դաշնակցութեան դատարանում: Ուրիշների շրթունքներին կողպէք դնելու այս մեթոտն այնքան սովորական է դարձել, որ հին փառքից հրաժարուելու համար, Ապառաժը, երեւի, դեռ կարօտ է երկար դատաւարակութեան:

Մ. Ղ.